

Egyébként mind a háromnak szélei babérkoszorúval vannak körülvonalazva. A medaillonok felett egy szélesebb pánt vonul körül, mely által a kupa alsó részén már említett ékítmények ismétlődnek, kivéve hogy ezen pánt felső részére szőlőlevelek, és gerezdekből font dombormű van helyezve; az egész így egy ezüsből készült állványt képez, melybe hajdan a tulajdonképeni kupa járhatott, s melynek hiányát pótolja talán a most belehelyezett kókusdió-héj. Végre a kupa felső része szélesebb pántból áll; alsó részén észrevehető rováások, egy most hiányzó fedelet sejtetnek.

II.

I. MÁTYÁS KIRÁLY

ÁLLÍTÓLAGOS ÉPÍTŐMESTERÉNEK
KÉZIRATI MUNKÁJA

AZ ÉPÍTÉSZETRŐL.

Dr. HENSZLMANN IMRE,

m. Akad. l. tagtól.

Gróf Zichy Ödön egy régi olasz kézirat- és kézirajz-könyvet közölt velem, azon felszólítással, adjam véleményemet ezen könyvről, melyet Literati Nemes Samu, testvérének néhai gr. Zichy Jenőnek, ily megjegyzéssel adott el: „Ezen ritkaság nekem (Literatinak) ajánltatott, mint Corvin királyunk

építőmesterének egykori tulajdona.“ Megjegyzését Literati a könyvbe ragasztott lapra írta.

A könyv alakja kis folio, lapjai száma az egykorú lapozás szerint 199. A bőrkötés egykorúnak tetszik. E 199. lap tartalma kettős, t. i. irodalmi és művészi, az első régibb, a második újabb eredetű.

Ugyan is az elsőnek jelelt (valóban pedig 2-ik) lap hátoldalán ¹⁾ kezdődik egy sonnette gyűjtemény, mely folytatódik a 9-ik lapig.

A kilencedik lap hátoldalán uncial betűkkel írt latin és olasz sententiákat látunk.

A 10-ik lap oldalán újra sonnettek kezdődnek, a 11. lap hibázik. A sonnettek újra a 12-ik laptól folytatvák egész a 45-ik lapig, de úgy hogy kétszer t. i. a 15-ik és a 36-ik lapon nem a lap hát- hanem előoldalain vannak írva. A 45-ik lap hátoldalán nincsen sonnette, hanem van 3 sor latin és olasz sententia; szint úgy a 46-ik lap egészen tiszta maradott. A 47-ik laptól egész a 60-ikig megint sonnettek. A 60-ik lap hátoldala eredetileg tiszta maradott, későbbben keleti írással töltetett be. A sonnettek újra a lapoknak a 61-től egész a 86-ik hátoldalait foglalják el. A 87-ik lapon kezdődik a 2 és fél oldalt elfoglaló kettős uncial betűk alphabetje, melynek elseje latin, másodika görög betűkből áll, az első át van véve Dürer Albrechtnek következő című munkájából „*Underweysung der messung mit dem zirckel un richtscheyt*“ sat., mely munka Norinbergában 1525-ben jelent meg; és hol az idézett alphabetet 3-ik könyvében találjuk. Van Dürernél ezen alphabeten kívül még német betűjű több rendbeli alphabet is, de ezt olaszunk nem másolta.

A 89-ik lap hátoldala második felén kezdődik egy a 108-ik lapig terjedő geometriát és építészetet tárgyzó értekezés, melynek első sora a következő:

„*La prattica di geometria del misurare si divide in 3 parti*“ sat.

Következik két egészen üresen hagyott és nem is lapozott lap; de hogy ez sem köttetett be későbbben a könyvbe,

---

¹⁾ Az első lap jegyzeteiről alább szolandok.

arról kezeskedik a többivel egyenlő papirja és azon körülmény, miszerint az e két lapra következőn az eredeti 111 számot találjuk, melynek hátoldalán az érintett értekezés tovább folytatva van és tart a 166-ik lapig.

A 167-ik, 168-ik, 169-ik és 170-ig lap hátoldalán deák rövidített feliratok kiegészítései láthatók p. COSS DESIG azaz Consules Designati, D azaz Dedicavit sat.

Ezentúl a lapok hátoldalai üresek egész a 183 dikig. Öt hátoldalon vannak latin felírások és versek. A 193-ik lap hátoldalán kezdődnek újra olasz versek, melyek a 196-ik lapig folytattatnak. A 197-ik és 198-ik lap ki vannak szakítva és a könyv a 199-ik lappal végződik, melyen szó van a Brenta folyónak 1489-ben történt nivellatiojáról:

„*Fosemo allivelar Misier Gabriel Gradenigo és Misier Justinian Moresini Provisores*“ sat.

Ezen 1489-iki esztendő szám a legrégibb mire e könyvben akadunk. Ezen éven kívül találjuk feljegyezve az 57-ik lap hátoldalán az ott irt sonnettek felett az 1509-ik és az első lap hátoldalán az 1535, 1536 és 1545-ik esztendőket.

Ha tovább sem megyünk világos, hogy ezen könyv Mátyás királyunk építészének tulajdona nem lehetett, mert az abban előforduló legrégibb évszám következtében a könyv 1489-ben nem Magyarországon, hanem Velenczében hihetőleg csak kezdőfélben volt; és e kezdetében nem volt még építési album, hanem költemények másolatára szolgált, minek bizonyítványaúl az 57-ik lapján előforduló 1509-ik évszám szolgál. A sonnettek és más olasz versezetek ugyanazon egy kézzel vannak írva és alkalmasint a XV-ik század első évtizedében a könyvnek egyedüli tartalmát tették. Tájszójárása a velencei, és Messi pesti olasz nyelvmester véleménye szerint Buon Mattei, Erizzio és Molza szellemében vannak írva; tárgyak többnyire a szerelem.

Ezen költészeti könyv későbbben egy ismeretlen építész tulajdonává vált, ki is az üres, majdnem kizárólag előoldalakat felhasználta, és azokat sepia színű ecset- és tollrajzokkal töltötte be. De azonban az új tulajdonos nem elégedett meg saját rajzaival, hanem mások kézrajzait sőt rézmetszeteit, mint p. Luan Andreának két diszes pillérét az 51-ik lapon — meg-

szerezvén, azokat a sonnettekre, mik őt nem érdekelték, ráragasztotta, úgy hogy a versekről csak akkor hozhatnánk biztos ítéletet, ha a könyv mostani tulajdonosa megengedné, hogy a ragasztványokat az alattok lévő sonnettektől elválasszunk.

Az építészeti sepiá színű tollrajzok mindjárt az 1-ső (illetőleg a 2-dik) lap előoldalán kezdődnek. A 39-ik lapig látunk építészeti faldíszítványokat, guirlandokat, oszlopfőket és lábakat, gerendázatokat, párkányzatokat, kirakott padlókat, két labirinthot (egyike egyenes, másika körvonalú) sőt egyes állat- és emberalakot, és épületeket egész magasságukban felrajzolva; nem hiányoznak sisakok, pánczélok, lámpák, candelaberek, triposok, edények, kardok, lyrák, és mindez részint az úgynevezett renaissance, sőt már a czopfos modorban is van felfogva, részint régi római részletek másolata, ide s tova még az eredetinek helye is fel van jegyezve p. o. a 37-ik lapon „*Aroma*” azaz Romában.

A 39-ik lapon találunk egy meztelen női alakot, mely griffen nyargal, és mely a híres paduai festész Andrea Mantegna előmintájára mutat.

A 46-ik lapon nem volt semmi írás, ennek tehát mind két oldalán rajz vagyon, előlapján 9 oszlopfő, hátlapján négy emberfő, egy száj- és két szem-részlet. A fők egyike megint Mantegna egyik rézbe metszett fejének; nevezetesen híres Bachanalja egyik Faun fejének másolata. E fejeket nem a szóbanlevő építész tulajdonos rajzolta, hanem az övénél ügyesebb kéz.

Az 56-ik lap hátoldalának felső részén két fej van rajzolva, hihetőleg az építész tulajdonos által. E két fej alatt látjuk a fenidézett 1509. évszámot és az évszám alatt két sonnettet.

Az építészeti és vegyes tárgyú tollrajzok folytattnak egész a 89-ik lap előoldaláig, hátoldalán az érintett geometriai és építészeti értekezés kezdődik. Ezt az építész-tulajdonos saját kezével írta, annak bizonyítványa az, hogy folyamatában néha szöveg és rajz ugyanazon lapon találtatik úgy elrendezve, mint a jelenkor a fametsze teket az azokat magyarázó szöveg

mellett szokta elrendezni. Az egész hosszú értékezésből látom, hogy annak Vitruv építészeti könyvei szolgáltak alapul.¹⁾

A könyv végén keleti diszítványekkel találkozunk, végyesen más renaissanceféle rajzokkal, mik még az első építész-tulajdonosnak kézrajzai, egész a 177-ik lapig, hol más finomabb kéz mutatkozik. E képnek tulajdonosa alkalmasint a XVI-ik század folyamában a könyv tulajdonosává vált, és részint saját, részint mások rajzait és metszeteit az eredeti költeményekre, vagy is a lapok hátoldalaira ragasztotta; az előbbieik közt ki kell emelnem a 30-ik lap római nagyon ügyesen rajzolt sasát, a 36-ik lap keleti diszítványát, a 42-ik lap Sz. Márk oroszlánát, a 47-ik lap már érintett fejeit, a 69-ik lap griff-féle keleti felírású állatait, és a 70-ik lap római sasát.

Ezen későbbi tulajdonos a keleti diszítványeket még inkább szerette, mint az első tulajdonos, és azokat valóságos mesterkézzel maga is rajzolni tudta. Az első építész tulajdonos nem volt ügyetlen ugyan, de mégis rajzain hibázik azon jellem, precisio és finomság, melyek utódja rajzának tulajdonai.

A harminczadik lap előoldalára az első építész-tulajdonos egy szarvast rajzolt, melyet egy kutya és egy parducz mardosnak. A parducz felett és magán a parducz hátán a következő felirat olvasható : „*Quando andate a Urbino dimandate di Francesco et Giorgio da Siena architettore di chao di sua but-jegha*“ azaz : ha Urbinoba érkezel kérdezősködjél Francesco és Giorgio da Siena építészek háza vagy boltja után. Ezen felirat különbözik a többtől, valamint írásban úgy a tájszójárásban is, azért nem hiszem, hogy itt az első építész-tulajdonosnak nevére akadtunk volna; talán ezen felírás nem egyéb adres-sénél, melyet a második építész-tulajdonos, ki eleinte rajzait nem nagyra becsülte, oda iratta Velenczében tartózkodó is-

---

¹⁾ Így a 163-ik lapon olvasunk „*Qui finisce Vitruvio*“. Azonban a szerző folytatja még ezek után értekezését a fürdőkről, ennek vége, mely alkalmasint az értekezés vége volt egyszersmind, hibázik, mert a 165-ik és 166-ik lap ki van szakítva.

Egyébiránt az értekezésben Vitruv könyveinek tanján kívül más újabb nézetek is előadvák, minők például a keresztény templom ke esztidomának származtatása a feszület alakjától (lásd a 138. lapot).

merősével. Számos ilyféle adressekkel művészi albumokban, mint legbiztosabb helyen, mai nap is találkozunk.

A könyv építészeti oldalát illetőleg legnevezetesebb első lapjának előoldala, hol ugyanazon kézzel, mely a 89-ik lapon kezdő geometriai és építész értekezést írta, egy figyelemre méltó bevezetést találunk az építészet theoriájába. Ezen bevezetés így kezdődik: „*Avendo a dire di molte cose in questo mio libro di geometria ed architettura, prima e necessario di havere veramente tutte le misure enumerandolesi del corpo umano del-quale tutti egli edifici corretti dell' architettura si trovi (trovano) essere nati*“ sat.

Azaz: „miután jelen, a mértanra és építészetre vonatkozó könyveimben sokféle tárgyról szólanom kell, szükséges mindenekelőtt az emberi testnek minden valóságos mértékeivel birni, mert ebből (ezekből) származnak az architecturának minden correct épületei.“

Ezek után a szerző 16 soron elolvassa az emberi test csontjait, a nélkül, hogy mértékeit adná, és azután megszakasztja bevezetését, mire ugyan e lap előoldalán egy az 1492. évtől egész az 1500. évig terjedő kevésbbé érdekes jóslat következik ezen véggel:

<i>Asai sa chi sa</i>	Eleget tud a ki tud
<i>Ma piu sa</i>	De többet tud
<i>Chi sa e tace</i>	Ki tud és hallgat.

A fölhozott bevezetési töredék arra mutat, hogy valamint több kortársa, szerzőnk is keresett egy magasabb törvényt, melyből a különféleképen nyilvánuló, de ugyanazon kútforrásból eredt és ugyanazon arányviszonyon alapuló öszhangzatot (harmoniót) magyarázni lehessen. Ezen igyekezet és kutatás sokkal régibb szerzőnkénél, „*Théorie des proportions dans l' architecture*“ czimű munkámban kimutattam, hogy már az egyiptomiak elismerték az emberi test arányainak befolyását és törvényadó minőségét az építészeti arányok meg-meghatározásában, kimutattam továbbá, hogy a Parthenon építői templomuk arányait a zenében ismert nagy accord arányai szerint meghatározzák. Görög előjárói efféle tanulmányai nem lehettek befolyás nélkül Vitruvra, ki a doriai rendszert a férfiak, a joniait az ifjak, és a korinthiait a nők testé-

vel összehasonlítja. Hogy szerzőnk előtt is ismeretes vala Vitruvznak ebbeli hasonlítása, bizonyítják a könyv 125-ik lapja előoldalán látható rajzai, hol egy nő alak felső része egy korinthiai gerendázatba, egy ifjú egész alakja pedig egy épület egész felrajzába be vannak illesztve, és e rajznak magyarázata ugyan e lap hát-oldalán áll. Más lapokon emberi testeket találunk berajzolva különféle oszlopokba; a két fő mindenütt coincidálván. De ha az egyiptomiak kora óta a XVI-ik századig keresték ama legfőbb harmonia törvényét, melyre a művészeti és természeti tárgyaknak érzékeinkre kellemetes hatással bíró jelenetüket visszavezethetni, e kutatás még mai napig sem szűnt meg, és ennek bizonyítványául szolgálnak a physikai kísérletek, mik a hallást és a látást majdnem ugyanazon oknak, t. i. az aether rezgésének tulajdonítják, bizonyításául szolgál Murphy munkája, a ki a portugali Batalha nevű város templomát az emberi test arányai szerint tervezettnek állítja, hogy többeket ne is említsek. Sok éveken át folytatott tanulmányaim nyomán állíthatom, hogy Vitruvznak, a cinquecentistáknak és Murphynak nézetei túl anyagiak vagy is materialistikosak. Az általános harmonia legfőbb törvénye szerint alakul ugyan bizonyos matematikai úton növekedő scala; de ezen scala mértékeinek egymáshoz aránya változik a különféle tárgyak szerint. A zene különböző accordarányainak átvitelét az épületek arányaira légczélszerűbbnek bizonyítja az athenei Parthenon.

Könyvünk 1535 táján más, 1536 táján megint más, és 1545 táján újra más kézbe jutott, ezt mutatja három jegyzés, mely külön külön kézzel az első lap hátoldalára írva van.

Ezen jegyzések elseje említi, hogy Angelo di Cortino 1462-ben született és 1535-ben halt meg Romában.

Másika: hogy Nicola di Como 1536-ban halt meg.

A harmadik jegyzés érdekesebb a két előbbinél: olvasható tartalma a következő:

„Dell . . . . . nove di notte dicembre chasco la volta et parte della fazada della fabbricha nota (?) della fanataria ¹⁾

¹⁾ Panataria.

fatta per il Sansovino in piazza di San Marco“, mit így kell kiegészíteni. —

1545-ik évi december 18 ka éjszakáján bedőlt a boltozat és a homlokzat azon ismeretes épületen, melyet Sansovino a Sz. Márk-téren épített.

Hogy kiegészítem helyes, bizonyítják Oscar Mothesnek „Geschichte der Baukunst und Bildhauerei Venedigs“ czimű munkája Lipcsében 1860-ban megjelent második kötetének 181 és 185-ik lapjai; nevezetesen a 181-ik lapon olvassuk, a könyvtár boltozatának építése 1545-ben kezdetett; öt látnyi távolságra diszített vaspántok (Anker) terveztettek a tér átszeletére és a falak összetartására; azonban a munka csak lassan haladott és deczember hóig tartott. A hideg beállott; daczára annak Sansovino folytatta a munkát; dec. 18-kán tudta nélkül a Campanile felé felállított üríveket (Leerbogen) kivették, minek következtében a boltozat nagy része az épület szögletével együtt összedőlt.

185-ik lapon 1545-iki dec. 18-kán a Librerianak érintett összedőlése után Sansovino elfogattatott és már is a következő febr. 5-én a fölötte mondott ítélet közhirrre tétetett, Sansovino e szerint elvesztette hivatalát és 1000 ducati kárpótlásba elmarasztaltatott. Baráti, pártolói és tanítványai, élőkön Aretno Péter éles nyelvével, Don Mendoza Diego V-ik Károly követe tekintélyével, Cataneo Danese beszédével és irataival és fenyegetődző befolyásával a munkásokra hatottak, kik Sansovinót mindannyian szerették; ezek, mondják, kiszabadíták ugyan Sansovinót a börtönből, de annak daczára, hogy ő a szerencsétlenség okát magától el, és a kőművesekre, a hidegre és más okokra hárítá, büntetése, legalább hivatalosan, nem gyengítettett.

„Ugyan is már 1546-iki febr. 10-kén Sansovinónak 600 ducatok, miket négy szoborért és 300 ducatok, miket érczdomborművekért kellett volna kapnia, ki nem fizettettek, hanem az érintett büntetésbe betudattak.“

„Végre 1548-iki febr. 3-kán Sansovino újra Prot (azaz a köztársaság első építészé) hivatalába visszahelyeztetett.“

Az előadattakból világos, hogy a kérdésben levő könyv 1489-től legalább is 1530-ig, tehát több mint 40 esztendő alatt

Velenczében készült; hogy első részének t. i. a költészetnek befejezése legalább 1509-ig terjedt, és hogy későbbben két különféle építész kezébe jutván, építész rajzait és szövegét nyerte. Meglehet, ámbár nem igen valószínű, hogy időközben Urbinoba és más de Siena nevű építész kezébe jutott; de az utolsó helyen említett Sansovinót illető jegyzék mutatja, hogy 1545-ben a könyv megint Velenczébe, azaz eredete helyére visszakerült. Innen következik, hogy könyvünk nem volt és nem lehetett Mátyás király építészenek tulajdona, és hogy annak semmi vonatkozása hazánkra; mert még azon keleti diszítmények is, miket néhányan a magyar öltözet zsinorozására vonatkozóknak hittek, a velenceiek és a törökök közt akkor időben létező viszonyokból magyarázhatók.

Mindamellett e könyv a jeles ritkaságok egyike, mert a korából származó építész albumok nem mindennapiak, és mert lehet, hogy az átragasztott sonnettek és olasz versezetek közt sok kiadatlan található.

Ennélfogva érdemesnek tartom arra, hogy kiadassék, még pedig két külön kötetben, melyeknek egyike költészeti, másika építészeti részét tárgyalná.

III.

L E S E N C Z E - T O M A J I

RÓMAI FELIRATOS KÖ.

KÖZLI

Dr. RÓMER FLÓRIS,

m. Akad. I. tag.

Legújabban sikerült a m. nem. Múzeum számára egy római feliratos *oltárkövet* (ara) megszerezni. Ezen római oltárkövet Balaton vidéki régészeti kirándulásom alkalmával fedeztem fel, Szala vármegyében, Lesencze-Tomajon, Gr. Deym tábornok kertjében. Figyelmeztetve a tulajdonost becsére, az